

Rozhovor

O spiritualitě v sociální práci s Pavlem Navrátilem

Doc. PhDr. Pavel Navrátil, Ph.D. se narodil 28. 11. 1969 v Brně. Absolvoval magisterské studium sociologie, sociální politiky a sociální práce na Masarykově univerzitě v Brně, v roce 2001 získal doktorát ze sociální politiky a sociální práce a v roce 2009 se v tomto oboru habilitoval. Pracoval mimo jiné jako výzkumný pracovník ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí v Praze (2000–2002) a v Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti v Brně (2005–2007). Působí jako docent na Katedře sociální politiky a sociální práce Masarykovy univerzity v Brně. Je členem konzultační komise Asociace vzdělavatelů v sociální práci a redakční rady Aging Research Open Access.

Spiritualita je předmětem řady oborů, zejména teologie – slovo samo je křesťanský novotvar, ale také sociologie náboženství, religionistiky nebo psychologie náboženství. Jak k tématu spirituality přistupuje sociální práce; co ji na spiritualitě zajímá a proč?

Spiritualita není jednoduchý fenomén, který by mohl být vysvětlen v několika větách. Ve svém pohledu na spiritualitu a její roli v pomáhajících profesích jsem ovlivněn osobnostmi, jako jsou E. Canda, V. E. Frankl a mnoho dalších. Spolu s nimi pohlížím na spiritualitu jako na univerzální kvalitu lidských bytostí a jejich kultur, která se projevuje v hledání smyslu a účelu života. Chápu ji jako sféru morálky a obecně transcendence. V prostoru spirituality hledáme vztah k sobě samým, k bližním i k základním skutečnostem života.

Abychom porozuměli zájmu sociální práce o spiritualitu, je třeba si uvědomit, že sociální pracovník obvykle vstupuje do situací, kdy lidé zažívají potíže ve svém životním zvládnutí. Sociální práce se přitom zajímá o člověka a jeho životní situaci v celistvosti a spirituální dimenze je vedle biologické, psychologické a sociální jednou ze základních dimenzí existence člověka. Proto by z principu měla být také předmětem reflexe sociálního pracovníka. Sociálního pracovníka přitom zajímá, jak klientův přístup ke spiritualitě stabilizuje či ohrožuje jeho životní zvládnutí, případně zda lze klientovi dopomoci k tomu, aby svoji spirituální dimenzi využil jako vitální zdroj změny nepříznivé situace. Klíčem zdravého zapojení spirituální dimenze klienta do zvládnutí obtížné situace je dostatečně hluboké porozumění klientovi, jeho situaci a potřebám v ní.

V čem je pro sociální práci významná spiritualita klienta a v čem spiritualita sociálního pracovníka? Jak v praxi sociální pracovníci se svou a klientovou spiritualitou pracují, resp. mohou pracovat?

Sociální pracovník musí vycházet ze životní situace klienta, tedy i z toho, zda a jak klient svoji spirituální dimenzi vnímá a aktuálně prožívá. Spirituální oblast života může být pro klienta velmi silným motivátorem, generátorem životní síly (například v případě osob drogově závislých), ale za určitých okolností také zdrojem obtíží, dilemat či dokonce spouštěčem vážných lidských tragédií (například členství v destruktivním kultu či sektě). Sociální pracovník musí usilovat o porozumění spirituální rovině života klienta a počítat s jejím možným vlivem. Způsobů, jak může sociální pracovník spirituální dimenzi v práci s klientem oslovit, je velké množství, ale klíčovým předpokladem jakékoliv smysluplné práce s klientem je schopnost sociálního pracovníka tuto dimenzi reflektovat a posuzovat její působení v životní situaci klienta. Pak teprve může uvažovat, jak vhodně se spirituální dimenzí klienta pracovat.

Sociální pracovník vstupuje do pomáhající interakce i v kontextu svého duchovního či spirituálního naladění. Mnozí sociální pracovníci například z duchovního prostoru čerpají prvotní důvod pro volbu pomáhající práce jako svého životního povolání. Sociální práce je profese založená na hodnotách a duchovní sféra je s hodnotami velmi spjata. Proto je spiritualita u řady sociálních pracovníků spojnicí jejich profesního a soukromého života. V tom může být někdy i „zakopaný pes“ a nekontrolované přetékání osobního vztahu k duchovnímu světu do profesní praxe může natropit škody. Krajním příkladem zneužití role sociálního pracovníka může být nátlak věřícího sociálního pracovníka na klienta, aby přijal „jeho“ víru. Naopak kultivovaná nabídka možnosti nahlédnout určité téma s pomocí duchovního, promyslet jej v duchovní perspektivě, se může ukázat jako vhodný krok při práci s klientem.

Je spiritualita významným faktorem, který ovlivňuje výkon sociální práce i mimo cílové skupiny, jako jsou senioři nebo umírající? Jakým způsobem je pak zapojena u jiných cílových skupin ?

Máte pravdu, že v sociální práci se seniory i s osobami, které jsou těžce nemocné, jsou duchovní potřeby velmi často vyjadřovány přímo klienty samotnými. Viktor Frankl ve svých studiích ale popsal, že obzvláště duchovně senzitivní je nejenom seniorský věk, v němž jsme konfrontováni s perspektivou konce života, ale také období dospívání. Moderní psychologie a sociologie zde hovoří o fázi hledání identity. Mladý člověk si prostě ujasňuje souřadnice svého já i světa kolem sebe a vytváří si interpretaci svého vztahu ke světu. Potřeba ukotvovat život v duchovním rámci je tedy výrazně přítomná i v této životní etapě a sociální pracovníci, kteří pracují s mládeží, by opět měli s touto skutečností počítat. Vedle toho je zde ale základní antropologický předpoklad, že člověk je bytost spirituální po celý svůj život. Má-li člověk vždy stránku tělesnou, duševní a sociální, má vždy také dimenzi duchovní. Z toho ale plyne nutnost předpokládat, že nějakou roli hraje spiritualita v konkrétní životní situaci vždy, a proto je v principu potřeba počítat s ní v jakékoliv životní situaci klienta. Osobně bych k tomu také dodal, že čím vážnějším problémům ve své životní situaci klient čelí, tím více je důležité posoudit také její spirituální rovinu. Věřící si možná v těžké životní situaci položí otázku, „proč to na mě Bůh dopouští“, nevěřící pak třeba prožívá „nesmyslnost života“. V obou případech jsou vzneseny velmi závažné duchovní otázky. Duchovní dimenzi životní situace je tak potřeba věnovat příslušnou pozornost vždy.

Jaké jsou v současném společenském kontextu dobré důvody pro to, aby se česká sociální práce (věda) a sociální práce v Česku (praxe) spiritualitou klientů i pomáhajících zabývaly?

Uvedl bych dva důvody, které nás dnes nutí brát spiritualitu v sociální práci vážněji než kdy jindy. První z nich se týká migrační krize, druhý pak obecněji postmoderní pluralizace duchovního života. Migrace kulturně odlišných skupin obyvatel do Evropy postupně způsobí, že se i čeští sociální pracovníci budou stále častěji setkávat s klienty, kteří svůj život chápou ve zcela odlišném kulturně interpretačním rámci. To se ovšem promítá do zcela praktických věcí. Jak má vypadat rodina? Jaké mají být rodinné vztahy? Jak je v jejich pojetí světa chápána role muže, ženy, dítěte? Kdo v rodině zajišťuje jaké funkce? Bez znalosti religiózních souvislostí života těchto migrantů jsou některé běžně uplatňované postupy sociálních pracovníků předem odsouzeny k neúspěchu a mohou být i kontraproduktivní. V české odborné literatuře to výstižně popsal profesor Libor Musil ve své knize „Ráda bych pomohla, ale...“, kde toto riziko ilustroval na příkladu izraelských rodinných poradců, kteří byli „nepochopitelně“ neúspěšní u arabských rodin, ačkoliv s izraelskými rodinami „slavili“ úspěchy. Druhý důvod se vztahuje k tomu, že žijeme v postmoderní „éře plurality“. Pluralita v principu znamená různost a v našem případě jde o různost v náboženském a spirituálním slova smyslu. Především mám na mysli to, že lidé ve svém duchovním tázání nalézají velmi rozmanité odpovědi a již se nelze spoléhat dokonce ani na to, že ač žijeme v židovsko-křesťanské civilizaci, mají lidé tomu odpovídající předporozumění. V rámci pomáhajícího procesu je proto důležité usilovat o reflektování duchovního rozměru člověka a jeho individuálního pojetí spirituality jako kontextu interpretované životní situace.

Jaká nebezpečí jsou spojena se zapojením spirituality do procesu sociální práce? Může závažné zapojení spirituality do procesu sociální práce klienta nebo pracovníka nějak ohrozit? A lze považovat za nebezpečí i to, že při řešení klientova problému dimenze spirituality „zapadne“, nebude řešena či vůbec uvědomována a reflektována?

Mnohé z toho jsem již naznačil v předchozích odpovědích. Především je nutné zmínit, že pomáhající proces musí respektovat a dokonce prosazovat práva a svobody osob, s nimiž pracuje. Sociální práce by tedy neměla být nástrojem násilné evangelizace, jakékoliv formy proselytismu. Na druhé straně je profesionálním úkolem sociálního pracovníka spirituální dimenzi životní situace klienta vnímat a respektovat a, dává-li to klientovi smysl, i posilovat. Neděje-li se tak, může sociální pracovník přehlédnout významné síly, které mohou životní situaci klienta pozitivně, ale i negativně ovlivňovat.

Spiritualita v sociální práci je téma, které se nám v našem českém prostředí může jevit jako poněkud přebytečné. Studium odborné literatury lze zjistit, že je to především diskurz o sociální práci v USA, který se tématem spirituality zabývá. Jaký smysl to má, zabývat se spiritualitou v sociální práci v zemi jako je naše, tedy v zemi sekularizované, která prošla cílenou ateizací?

Ano, máte pravdu, že jsme společností, která prošla násilnou ateizací, tedy snahou popřít a destruovat spirituální obsahy lidství. Je také zjevné, že počet osob, které otevřeně deklarují svoji vazbu k některé z církví, v dvacátém i jedenadvacátém století postupně klesá. Současně však existují indikace, že lidská touha po transcendenci a spirituálním životě neutuchá, ale projevuje se jinými než tzv. tradičními formami. Podívejte se například na žebříčky bestsellerů a zjistíte, že se mezi nimi pravidelně objevují knihy, které se spirituality dotýkají. Témata, která byla dříve výsadou náboženského prostoru, jsou debatována v profánních médiích, jsou předmětem diskusí na so-

ciálních sítích atp. Zajímavě tuto situaci komentuje anglický sociolog Anthony Giddens, který vysvětluje, že „detradicionalizace“ světa neznamena vymizení existenciálních témat, pouze proměnu forem, jimiž jsou komunikována. Ani postmoderní člověk se neumí vypořádat s lidskými bolestmi, které sebou nese touha po lásce, utrpení, hledání smyslu života, smrt, jen k tomu nemá tradiční prostředky. A tak tato témata prostupují z náboženského světa do jiných oblastí a stávají se předmětem diskusí třeba webinarů nahodilého „gurua“. A právě Giddens k tomu dodává, že také pomáhající profesionálové se stále více setkávají s lidmi, kteří s nimi tato témata chtějí „řešit“. Zdůrazňuje tak nezbytnost připravenosti „nových“ pomáhajících profesionálů těmto výzvám čelit. Dalo by se tedy argumentovat, že čím méně jsou lidé součástí náboženských organizací, tím více vzrůstá potřeba zvládat existenciální nejistoty jinými prostředky, například také pomocí sociálních pracovníků, kteří jsou s lidmi zažívajícími utrpení v každodenním kontaktu.

Souvisí podle Vás téma utrpení nebo nespravedlnosti se spiritualitou v sociální práci? Z teologického úhlu pohledu to jsou fenomény, se kterými by se měl člověk dokázat vyrovnat právě díky své spiritualitě. Můžeme tento přístup přenést do sociální práce? Jinak řečeno, měla by sociální práce otevírat klientům duchovní dimenzi, resp. spirituality některých náboženství, pokud sociální pracovník zjistí, že by to klientovi mohlo pomoci?

Téma utrpení, individuální i společenské nespravedlnosti je určitě možné prizmatem spirituality nahlížet. Je potřeba zvažovat, jak můžeme v sociální práci spirituální zkušenost klienta i sociálního pracovníka při zvládání životních obtíží využít. Kanaďan McKernan se domnívá, že sociální pracovník může se spiritualitou zacházet v principu dvojím způsobem. Ten první spočívá ve snaze komplexně posoudit životní situaci klienta a porozumět významu a roli, jakou v současném životě a klientových obtížích spiritualita hraje. Je to podobné, jako když sociální pracovník zvažuje, jak klientovu situaci ovlivňuje jeho věk, zdravotní stav, gender, vzdělání atp. Na základě tohoto poznání pak může s klientem pracovat na využití spirituality jako potenciálu a zdroje pro řešení problémové situace. V tomto módu je sociální pracovník „klasickým“ profesionálem, který sám nutně nemusí mít spirituální zkušenost, pouze ji s klientem reflektuje a případně integruje do plánu pomoci. Druhý způsob integrace spirituality podle McKernana předpokládá, že sociální pracovník vstupuje do vztahu s klientem i se svoji subjektivní spirituální zkušeností a využívá či zapojuje ji jako nástroj pomoci. Tento přístup je ovšem mnohem subtilnější, protože se nezaměřuje pouze na obsah spirituality, ale pracuje přímo se zkušeností spirituality. Sociální pracovník v tomto módu vychází z vlastního přesvědčení a duchovní zkušenosti. Tento přístup je pochopitelně mnohem více kontroverzní a není v profesi běžně akceptován.

Srdečně děkuji za podnětné otázky

Michal Opatrný